

ПОЛИТИКОГЕОГРАФСКИ ОСОБЕНОСТИ НА ПОРТУГАЛСКАТА КОЛОНИАЛНА ИМПЕРИЯ

(Трета младежка научна конференция, В. Търново 2007)

Политическата география е географска дисциплина, която се занимава с пространственото проявление на политиката, както и с взаимодействието между политическите процеси и географското пространство. Тя е пряко свързана с историята, с геополитиката и геостратегията, както и с военните науки.

Съвременната глобализация е следствие от геополитическите тенденции, демонстрирани по време на европейския колониализъм. Европейският стремеж за колониални притежания датира от края на XV в. Тогава, почти по едно и също време, се разпаднала Византия, приключила Стогодишната война между Франция и Англия, а от пределите на Иберийския полуостров, благодарение на съюза между Фернандо Арагонски и Исабела Кастилска, били изгонени арабските нашественици. Това позволило на Испания да се превърне в политическа сила, което стимулирало Португалия в опитите ѝ за създаване на отвъдморска империя. На север, за контрола върху Балтийското крайбрежие спорели славяни и викинги, а, покорили Балканите, османските турци се отправили към Централна Европа, където, пред Виена, били спрени навреме от Ян III Собийски.

Превземането на православната столица Константинопол превърнало средиземноморието в затворен басейн и арена на много морски битки, което позволило на някои държави с излаз на Атлантическия океан да се впуснат в серия от многобройни географски открития, които след време прерастнали в колониална експанзия. На основата на социално-икономически, културно-политически и научно-технически причини, водеща предпоставка за отвъдморските начинания било удобното геополитическо положение. Излазът на океана бил отлична възможност за проникване към Новия свят и богатствата, които той предлагал. Европейската колониална експанзия била осъществявана с много власт и организация за около пет столетия и превърнала Западна Европа във водеща търговска и икономическа сила в света.

Първи в колониалната надпревара се впуснали иберийските държави (Кастилия и Португалия). Испания създала обширна империя в Западното полукълбо, докато португалските колонии били разположени в Латинска Америка, Африка и Югоизточна Азия. Наследник на португалското колониално могъщество в Далечния Изток била Нидерландия, която имала колонии и в Карибския регион. Великобритания създала най-обширната европейска колониална империя и притежавала отвъдморски територии по всички континенти, като сред колониите най-важна била Индия. Франция, единствена от споменатите страни била както морска, така и сухоземна сила, също изградила голяма империя, разположена предимно в Екваториална Африка и в Индокитай.

Повечето от останалите западноевропейски страни създали отделни колонии, но не могли да се превърнат в империи. Белгия дълго време се разполагала из басейна на река Заир, докато отвъдморските опити на скандинавските държави (Дания и Швеция) били като цяло несполучливи. Германия и Италия късно образували собствени държави, което определило символичното им участие в колониалните инициативи.

Испания и Португалия изградили късносредновековни империи по католически образец. Колониалната им мощ не продължила дълго и не ги обогатила икономически. По-голям търговски успех постигнали

Британската и Нидерландската империя, докато Френската имала значителни успехи в културно отношение.

Сред европейските колониални империи особено интересен пример представлявала Португалската империя. Притисната от Испания в края на полуострова и с широк океански излаз, към края на Средновековието, Португалия можела да търси изход от континенталната си изолация само чрез активна отвъдморска търговия, довела до създаването на колонии в различни части от света.

Както е известно, Португалия се намира в югозападната част на Пиринейския полуостров и обхваща площ от 92 000 кв.км. Към държавната ѝ територия се отнасят Азорските острови и архипелаг Мадейра, разположени в Атлантическия океан. Страната има широк океански излаз, като бреговата линия е над 1600 км и позволява изграждането на многобройни пристанища. Сред тях, най-големи са столицата Лисабон, разположена в устието на река Тежу, и Порту – по бреговете на река Дору. Границата с Испания е транспортно достъпна и през нея се осъществяват тесни търговско-икономически и културно-политически връзки.

Португалия се оформила като самостоятелна държавна единица, обвързана с християнството в неговия католически модел, към края на XI в., благодарение на сполучливите опити за изгонване на арабските племена (маврите), които окупирали големи части от полуострова през VIII в.

Към края на Средновековието турците завладели Константинопол и го превърнали в център на Османската империя. Разполагайки се по бреговете на Източното средиземноморие (Леванта) и върху Балканския полуостров, те затворили достъпа до Пътя на коприната, който доставял на европейските пазари широко търсени и високо ценени стоки от Далечния Изток. Това събитие развълнувало цяла Европа и променило геополитическата ситуация на континента, тъй като прекъснало богатите дотогава търговски отношения с арабския свят, Китай и Индия и довело до упадък на Венеция и Генуя. В търсенето на нов (морски) път до Далечния Изток се оказало, че предимство имали онези европейски държави, които притежавали излаз на Атлантическия океан.

В навечерието на Великите географски открития Португалия била слабо развита страна, която могла да търси изход от изолацията си само чрез осъществяване на презокеанска търговия с останалия свят. В основата на тези взаимоотношения било благоприятното ѝ географско положение.

Към края на XV в. всички слоеве в португалското общество били заинтересовани от експанзията и от плодовете, които тя обещавала. За бедните хора това била чудесна възможност за емиграция и за един по-щастлив живот, за духовенството и благородниците завладяването на нови земи бил най-добрият начин да се служи на Бог и краля, пред слабото търговско съсловие се разкривала перспективата за големи печалби, а за краля – морското могъщество било въпрос за престиж и нов източник на доходи. Селяните, които били най-многобройната социална прослойка, не взели участие в последвалата колониална треска. Обособила се обаче групата на благородниците (хидалгуш), на които било съдено да осъществят много от бъдещите географски открития. Те превърнали малкото португалско кралство в колониална империя, простираща се от Бразилия до Китай и от Лисабон до крайния юг на Африка.

През 1415 г., скоро след като изгонили арабите от територията си, португалците завладели важната, геостратегически разположена на изхода на Средиземно море, крепост Сеута, която била първата важна стъпка по пътя към изграждането на колониална империя. Голяма роля изиграл принц Енрике

Мореплавателя, който, макар и да не участвал в нито едно от пътуванията към Индия или Новия свят, основал в град Съгриш (Югозападна Португалия) първото в света мореплавателско училище и морска обсерватория. Там се изработвали прочутите карти португали и лоции “ритейру”, които заменили използваните дотогава, твърде неточни “манастирски” карти. Португалските капитани преоткрили богатите арабски традиции в картографията и имали голям практически опит, тъй като познавали добре северозападното африканско крайбрежие и близките острови. Започнало и строителството на тримачтови кораби, пригодени за по-дълъг път и по-тежки атмосферни условия, наречени каравели. Тези 250-тонни бойни кораби, разполагащи с 22-метров кил, три мачти с платна и модерни за времето си оръдия, успешно заменили трудноподвижната антична галера.

Сеута била отправна точка към опознаването на западноафриканското крайбрежие и островите в близост. Португалците започнали да усвояват Азорския архипелаг и Мадейра към 1432-1433 г. Островите се превърнали в основен източник на захар, вино и плодове. В 1460 г. Диогу Гомеш открил Кабу Верди, а десет години по-късно Жуау де Сантарем и Педру Ешкубар достигнали Сау Туме и Принсипе. За правата над Канарските острови обаче португалците срещнали упоритата съпротива на Кастилия. Според договора от Алкасуваш (1478 г.) архипелагът станал испанско владение, но всички нови територии, които предстояло да се откриват на юг, щели да бъдат собственост на Португалия. Прословутите думи на крал Жуау II, наречен Съвършения принц, “На юг, вървете все на юг...”, демонстрирали явното желание за откриване на морски път до Индия. До края на XV в. португалските мореплаватели достигнали южния край на африканския континент при Носа на бурите, който по-късно нарекли Добра Надежда. Той бил видян за пръв път от Бартулумеу Диаш през 1488 г., шест години след достигането на Конго от Диогу Кау. В периода 1415-1488 г. бил изследван и опознат целия атлантически бряг на Африка, като на места били построени каменни крепости. Над тях се веел червено-зеленият флаг, което било свидетелство, че новооткритите земи вече принадлежали на португалския крал.

През 1498 г. Вашку да Гама, тръгнал година по-рано от Лисабон с трите каравели “Свети Рафаел”, “Свети Габриел” и “Берио”, достигнал Калкута, с което мечтаната цел била изпълнена. Достигането до Индия било провокирано от твърденията на Колумб, че бил сред близко разположените ѝ острови. Откриването на морски път до Индия елиминирало от търговията с Южна и Югоизточна Азия Османската империя и Персия и довело до упадък на средиземноморския свят. Започвал нов етап в развитието на Португалия и останалия свят.

Две години след морското откритие на Индия друг португалец – Педру Кабрал, достигнал бразилския бряг и обявил територията за колония на Португалия. Това било истинско нещастие за Испания, която го приела като заплаха за собствените си интереси в Америка. Спорът между двете страни бил уреден малко преди това, чрез Турдесийския договор (1494 г.). Според този договор, португалците имали пълни права на законни откриватели на всички земи, намиращи се на изток от 40° з.д. (т.нар. испано-португалска демаркационна линия), което им дало възможност за морско-търговски монопол по бреговете на Индийския океан.

В Далечния Изток португалските капитани създали успешна морска стратегия, чрез която да контролират всички най-важни входове, от които могло да се навлезе в Индийския океан. Тези военно-морски укрепления (фортове) позволили защитата на търговските им интереси в региона. Най-важните от

тях били изградени при нос Добра Надежда, Малайския проток, Аден и Ормуз. Контролът върху тях превърнал океана в “португалско море” и довел до осъществяване на търговски връзки с Ява, Тайланд, Бирма, Молукските острови, Цейлон, Тайван и Япония. Дълги години португалско владение били Гоа (столицата на империята в Ориента), Диу и Дамау в Индия, китайското пристанище Макау и Източен Тимор.

Към началото на 17 в. империята в Изтока започнала да се разпада, което накарало португалците да се ориентират към пренебрегваната дотогава Бразилия, чиято официална колонизация започнала през 1530 г. Страната разполагала със значителни запаси от дървесина, каучук, кафе, злато и диаманти. Създадени били и плантации със захарна тръстика, което принудило португалските колонисти да се установят по тези земи, които скоро възприели като своя втора родина. Така загубата на търговския монопол в Ориента била успешно компенсирана с разширяването на империята на запад.

През 1822 г. Португалия изпаднала във вътрешнополитическа криза, което дало шанс на Бразилия да стане независима държава. За да запази статута си на колониална сила страната имала само една възможност – Африка. Африканският континент изиграл междинна роля в рамките на империята, тъй като имал средишно географско положение между Бразилия и фортовете в Югоизточна Азия. Първоначално африканското крайбрежие имало роля на междинен пункт към богатствата на Изтока, по-късно като място за изпращане на роби към Южна Америка, а накрая широко били използвани и природните му ресурси. С течение на времето в отделни колонии се превърнали Ангола, Мозамбик, Гвинея-Бисау (Португалска Гвинея) и островите Зелени нос (Кабу Верди) и Сау Туме и Принсипе. Португалия се разделила с африканската част от империята си през 1974 г., когато избухнала Априлската революция “на карамфилите”. Тя сложила край на диктатурата на Салазар и наследника му Каetano, както и на колониалния период на страната.

През 1975 г. бил загубен остров Тимор (Източен Тимор), а през 1999 г. на Китай бил върнат Макау (Аомън) – последното португалско владение, част от някогашната колониална империя. По този начин за Португалия приключил цял период от нейната история и страната отново се превърнала в периферен район на Европа – малка по площ и население и с незадоволително ниво на икономиката си.

Благоприятното геополитическо положение на Португалия към края на XV в. ѝ дало географско предимство в създаването на колониална империя. В началото на Великите географски открития, заедно с Испания, страната била водеща морска сила. Морското ѝ господство не продължило дълго, тъй като колониалните ѝ интереси били дублирани от холандските и английските претенции за водеща роля в търговските отношения с новозавладените от португалците земи. Кралският двор водел икономическа политика (меркантилизъм), а тя подценявала ролята на собственото производство за сметка на активната отвъдморска търговия. Не могла да се обособи и силна търговска класа (буржоазия), която да усвои плодовете от колониалната експанзия. Страната притежавала незначителен демографски потенциал, който да засели завладените територии, пък и отделните ѝ колонии били разделяни от огромни водни пространства, което предопределило нейната нестабилност.

Португалската колониална империя включвала три отделни части – Югоизточна Азия, Южна Америка и Африка, които били твърде различни. Далечният Изток пръв привлякъл геополитическите интереси на португалските мореплаватели и търговци, които бързо изградил колониална система на точков принцип.

Регионът притежавал много ценни и широко търсени на европейските пазари стоки – подправки (черен пипер, индийско орехче, канела, карамфил), индиго, шафран, опиум, камфор и др. Те позволили на Лисабон да се превърне в най-голямото европейско пристанище. На запад плантациите за тръстикова захар и кафе определили колонизирането на Бразилия, а след откриването на злато, диаманти и желязна руда страната се превърнала в най-обширната колония на Португалия. Тя била пряко свързана със западното африканско крайбрежие заради наличието на чернокожи роби. Предвид близостта на метрополията, се оформила атлантическата зона на империята, която била с триъгълна форма (Португалия-Гвинеиски залив-Бразилия) и имала търговски характер. Образувана била и колониално-търговска система по бреговете на Индийския океан, включваща Мозамбик и фортовете в Ориента. След разпадането на морско-търговската система в Изтока и загубата на Бразилия, били създадени няколко отделни африкански колонии, които се запазили до 1974 г.

Колониалната империя на Португалия съществувала в периода 1530-1975 г., но не помогнала на страната да се превърне в икономически феномен в Европа и света. Днес тя притежава сравнително малък териториален и демографски потенциал и периферно географско положение в рамките на Европа. Преминала през тежка диктатура (1933-1974), Португалия прави преход към демократично общество и влиза в структурите на ЕС през 1986 г. Членството ѝ в съюза определя намаляване значението на външноикономическите и политическите връзки с бившите колонии. По този начин страната завинаги се разделя с колониалното си минало и възможностите, които то предлагало. В културно-политически план населението в Бразилия наследило езикът и религията на португалците, което я превърнало в най-голямата португалоезична и католическа държава в света. Португалският бил признат за официален език и в някогашните африкански колонии и Източен Тимор. Същевременно част от населението в страната е съставено от преселници предимно от Ангола и Мозамбик, а бразилското – от около 1 млн португалци.

Въпреки напредъка на икономиката си, Португалия продължава да е най-слабо развитата сред западноевропейските държави. Очевидно колониалният ѝ период не довел до икономически просперитет, но пък останал авторитета ѝ на първата голяма европейска морска сила. Нейната отвъдморска активност извела средновековна Европа от континенталната ѝ изолираност, а стремежът за колониални завоевания на Португалия, както и на Испания, Нидерландия, Великобритания и Франция, прерастнал в оспорвано съперничество и довел до чести конфликти помежду им.

Колониалната надпревара завинаги променила световната история. На политическата карта на света се обособили силно и слабо развити страни, което било пряко свързано с наложения от европейските завоеватели колониален модел. Той бил в основата и на задълбочаващите се политикогеографски проблеми в някои райони на планетата (Латинска Америка и Карабските острови, Африка и др.). Колониалната експанзия довела и до появата на регионални различия в Европа, които станали по-чувствителни след края на Втората световна война. Обособили се силно развит икономически, индустриализиран и урбанизиран западноевропейски регион, който доминирал над предимно аграрния и по-слабо развит източноевропейски регион. Въпреки обединението на двата региона в общ европейски дом, икономическите различия между Западна и Източна Европа продължават да съществуват.

Днес единствено Франция и Нидерландия притежават отвъдморски владения, част от някогашните им колониални империи. Очевидно колониализмът е изчерпал възможностите за своето развитие, но неговите отражения в различни форми (неоколониализъм) продължават да се чувстват и в началото на 21 в.